

Z GRUZO WSTA NIE

WARSZAWY

1945

1949

Zgruzowstanie Warszawy 1945—1949

WYSTAWA 30.03.—3.09.2023

Informacje podstawowe _____	3
Informacja prasowa _____	4
Tekst kuratorski _____	8
Plan ekspozycji _____	12
Program wydarzeń towarzyszących _____	13
Książka _____	14
Wybór obiektów prezentowanych na wystawie _____	18

Patroni:

 wyborcza.pl
WARSZAWA

SZUM

Partner:

**Baker
McKenzie.**

Kontakt dla mediów

Aleksandra Migacz
22 277 43 45, 723 249 094
aleksandra.migacz@muzeumwarszawy.pl

Materiały prasowe

www.muzeumwarszawy.pl/dla-mediow

Zgruzowstanie Warszawy 1945—1949

WYSTAWA 30.03. — 3.09.2023

Warszawa powstała z gruzów. Dosłownie – gruz był podstawowym materiałem budowlanym, a praca w ruinach codziennością. Powojenna odbudowa była procesem złożonym, czasochłonnym i wymagającym ogromnych nakładów pracy. Wpłynęła nie tylko na architekturę miasta, lecz także na jego krajobraz przestrzenny oraz odradzające się w nim relacje społeczne i ekonomiczne. Wystawa *Zgruzowstanie Warszawy 1945–1949* jest nowym spojrzeniem na mit odradzającej się po wojnie stolicy i jedną z najbardziej fascynujących kart jej historii.

Wystawa *Zgruzowstanie Warszawy 1945–1949* otwiera się dla publiczności 30 marca 2023 roku w siedzibie głównej Muzeum Warszawy na Rynku Starego Miasta 32. Wystawa potrwa do 3 września 2023 r.

Godziny otwarcia do 18 czerwca:

wtorek, środa, piątek: 9.00–17.00

darmowy czwartek: 9.00–19.00

sobota, niedziela: 11.00–18.00

Godziny otwarcia od 19 czerwca:

wtorek, środa, piątek, niedziela: 10.00–18.00

darmowy czwartek: 10.00–20.00

sobota: 10.00–19.00.

Bilety: 20 zł / 15 zł. W czwartki wstęp bezpłatny.

Kontakt dla mediów:

Aleksandra Migacz

+48 22 277 43 45

aleksandra.migacz@muzeumwarszawy.pl

Zgruzowstanie

Warszawy

1945–1949

wystawa 30.03.–3.09.2023

Pocztówka, ul. Nowy Świat w 1945 i 1950 r.,
aut. nieznane, Muzeum Warszawy

Kurator wystawy – Adam Przywara

Współpraca – Katarzyna Jolanta Górską

Projekt wystawy – Studio Okuljar Architekt*innen SIA

Produkcja – Marta Galewska, Katarzyna Jolanta Górską

Projekt graficzny wystawy – Alina Rybacka-Gruszczynska

Projekt graficzny plakatu i materiałów promocyjnych – Anna Świątowska

Opracowanie map – Karolina Pietrzyk

Fotografie – Diana Lelonek, Antonina Gugą

Redakcja i korekta – Urszula Drabińska

Realizacja – Ksenia Górczna, Paweł Grochowalski, Krzysztof Hernik, Piotr Lipiński,

Artur Miniewicz, Katarzyna Radecka, Adam Rogowski, Leszek Sokołowski,

Mariusz Stawski, Piotr Wójtowicz; Studio Robot

Multimedia – Piotr Szatyłowicz

Opieka konserwatorska – Robert Kołodziejski, Piotr Popławski

Koordinacja digitalizacji – Mikołaj Kalina

Wypożyczenia zewnętrzne – Janusz Kurczak

Wypożyczenia wewnętrzne – Tomasz Lewandowski, Małgorzata Oliwińska,

Zuzanna Sieroszevska-Rolewicz, Filip Żelewski

Dostępność – Katarzyna Szafrńska

ETR i język prosty – Aleksandra Sztajerwald, Beata Strzelczyk

Program towarzyszący – Wanda Kaczor, Marcin Matuszewski, Karolina Iwańczyk

Publikacja – Małgorzata Makowska (redaktorka prowadząca),

Kaja Kusztra (projekt graficzny)

Komunikacja i marketing – Joanna Andruszko, Melissa Czaplicka, Matylda Dobrowolska,

Agata Fijałkowska, Daniel Karwowski, Aleksandra Koszalska, Anna Ładna,

Aleksandra Migacz, Milena Paszkowska, Jowita Purzycka, Filip Wielechowski-Olszak

Współpraca przy kwerendzie w zbiorach Muzeum Warszawy –

Karolina Ziębińska-Lewandowska, Jarosław Trybuś, Katarzyna Reszka

Archeologia – Zbigniew Polak, Ewelina Więcek, Zuzanna Różańska-Tuta

Malarstwo i grafika – Jacek Bochiński, Zofia Rojek

Fotografia – Piotr Głogowski, Anna Topolska

Architektura – Ewa Perlińska-Kobierzyńska

Archiwum dokumentów – Rafał Radziwonka, Aneta Matuszewska

Pamiętki historyczne – Monika Siwińska

Zbiory prywatne – Maria Buko i Adam Przywara

Partner:

**Baker
McKenzie.**

Patroni:

S Z U M

Zgruzowstanie Warszawy 1945–1949

wystawa 30.03.–3.09.2023

Akcja odgruzowywania pałacu Blanka na placu Teatralnym, 1945, fot. Zofia Chomętowska, Muzeum Warszawy

Tymek Borowski, Gruz nad Warszawą, 2015, Muzeum Warszawy

Fenomen odbudowy

Wystawa *Zgruzowstanie Warszawy 1945–1949* w nowatorski sposób ukazuje unikalny materialny charakter miasta odradzającego się wspólnym wysiłkiem. Prowadzi przez proces przemiany ruin w gruzy, a gruzów w materiały budowlane, z których warszawianki i warszawiacy tworzyli przyszłość swoją i powojennej Warszawy. Pierwsze lata po wojnie mijały na odgruzowywaniu i wyburzaniu ruin, ale także odzyskiwaniu cegieł i żelaza, produkcji gruzobetonu, z których odbudowywana była stolica.

Po raz pierwszy na wystawie o odbudowie Warszawy gruzy stały się kluczowym elementem ekspozycji i punktem wyjścia koncepcji kuratorskiej. Pokazane zostaną pochodzące z kolekcji Muzeum Warszawy elementy rzeźb i architektury, kafle piecowe czy ceramika, a także materiały używane do odbudowy: cegły rozbiórkowe i gruzobeton. W kontekście historycznym osadzą je fotografie, grafiki, malarstwo, dokumenty archiwalne, mapy i infografiki oraz materiały audiowizualne (kroniki filmowe i nagrania historii mówionej), a we współczesności prace artystek i artystów, takie jak przygotowana specjalnie na wystawę praca Diany Lelonek, Antoniny Gugały, czy biur architektonicznych: Centrala i Archigrest.

22 mln m³ gruzu

Co stało się z ok. 22 mln m³ gruzu, które po wojnie pokrywały niemal całą Warszawę? Również na to pytanie odpowie wystawa *Zgruzowstanie Warszawy 1945–1949*. W pierwszych latach odbudowy status gruzu uległ ewolucji. Początkowo traktowany był jako odpad, który należy usunąć i wywieźć, później jako surowiec, z którego można odzyskać lub wyprodukować nowe materiały budowlane. Wreszcie powojenne gruzy urosły do rangi symbolu – symbolu ciężkiej, kolektywnej pracy oraz jasnej przyszłości Warszawy i całego kraju. Symbolu, który tak chętnie wykorzystywany był przez komunistyczne władze, a dziś może zostać odczytany na nowo.

– Historia przewartościowania gruzów stanowi bezpośrednio odniesienie do współczesnej debaty o zrównoważonym budownictwie w dobie kryzysu klimatycznego, opartym na odzysku i recyklingu materiałów – zauważa kurator wystawy Adam Przywara. – Zasada 3R, czyli reduce, reuse, recycle była w ogromnej skali stosowana w powojennej Warszawie – dodaje.

Ponad 500 obiektów w siedmiu salach

Wystawa prowadzi przez pierwsze cztery lata powojennej odbudowy stolicy. Artystyczne wizerunki ruin to efekt doświadczeń pierwszych powracających, ujętych przez twórców i twórczynie w obrazy, rysunki czy fotografie. W kolejnych

Zgruzowstanie

Warszawy

1945–1949

wystawa 30.03.–3.09.2023

Paweł Maliński, Postać starca – fragment fryzu z Teatru Wielkiego, Muzeum Warszawy, fot. M. Matyjaszewski, A. Niakrasau

Budowa osiedla WSM Koło II, produkcja pustaka gruzobetonowego, Socjalistyczna Agencja Prasowa, 1948, NAC

salach ruiny odżywają, toczy się codzienne życie, zaczynają się także pierwsze rozbiórki i akcje sprzątania – prowadzone w dużej mierze przez kobiety z Brygad Pracy. Cegła rozbiórkowa staje się bezcennym skarbem, przyjeżdża też do Warszawy z Wrocławia, Szczecina i innych miast zachodnich części Polski w jej nowych granicach. Wynaleziony zostaje gruzobeton i szybko podejmowane są próby zastosowania go w praktyce, jak przy budowie osiedla Koło II czy monumentalnego gmachu dzisiejszego Ministerstwa Rozwoju i Technologii przy placu Trzech Krzyży. Wystawę zamyka szersze spojrzenie krajobraz przestrzenny Warszawy, który podczas odbudowy uległ nieodwracalnym zmianom, wciąż dostrzegalnym nie tylko w zabudowie czy linii ulic. Usypane z gruzu Kopiec Powstania Warszawskiego, Górka Moczydłowska czy Górka Szczęśliwicka to miejsca z jednej strony wrośnięte w miasto, a z drugiej obiekty, których zagospodarowanie czy przebudowy nadal wywołują dyskusje.

Na wystawie obok oryginalnych gruzów i materiałów odbudowy znalazły się prace między innymi Zofii Chomętowskiej, Jana Bułhaka, Alfreda Funkiewicza, Wojciecha Fangora, Antoniego Suchanka, a także współczesnych artystów i artystek: Tymka Borowskiego czy Diany Lelonek. Dopełniają je dokumenty archiwalne, mapy, fragmenty kronik filmowych i wspomnień.

Materialność odbudowy

– Marmur karraryjski w Rzymie, wapień portlandzki w Londynie czy „kamień paryski” w Paryżu – historii wielu europejskich stolic można odczytać poprzez przyglądanie się materiałom, z których zostały zbudowane – mówi Adam Przywara, kurator wystawy. – W drugiej połowie XX wieku Warszawę również zaczął wyróżniać jej unikalny materialny charakter: miasto zostało odbudowane z gruzu.

– Współcześnie produkcja i obieg materiałów budowlanych w architekturze to zagadnienie centralne dla architektury i urbanistyki. Wystawa pokazuje, że historia odbudowy Warszawy może stać się inspiracją do myślenia o przyszłości architektury w dobie kryzysu klimatycznego. Jest ona także ważnym punktem odniesienia dla współczesnych artystek czy architektek, na wystawie pojawiają się prace studia Centrala, Diany Lelonek czy Tymka Borowskiego – dodaje Przywara.

Opowieści o odbudowie w Muzeum Warszawy

Powojenna odbudowa stolicy to jeden z najbardziej ikonicznych momentów w jej historii. Jej ślady znajdują się niemal w każdym z dwudziestu jeden Gabinetów wchodzących w skład wystawy głównej Muzeum Warszawy. Na odbudowie warszawskiej Starówki koncentruje się także wystawa w Centrum Interpretacji Zabytku, położonym na Brzozowej 11/13, tuż obok Rynku Starego Miasta.

Zgruzowstanie

Warszawy

1945–1949

wystawa 30.03.–3.09.2023

Odbudowa Warszawy często powraca w programie Muzeum Warszawy, jak na przykład przy nagradzanej wystawie *Więcej zieleni! Projekty Aliny Scholtz* i książce o projektantce. W 2022 roku temat odbudowy stał się bardzo aktualny w kontekście agresji Rosji na Ukrainę. Wątek podjął architekt i artysta Petro Vladimirov w projekcie *Biuro Odbudowy Ukrainy*, który gości w Gabinetce Zmiennym Muzeum Warszawy do 2 lipca 2023 roku.

W 2023 roku przypada symboliczna 70. rocznica odbudowy Starówki. W ramach rodzinnego świętowania Muzeum Warszawy i instytucje działające w rejonie Rynku Starego Miasta zaproszą mieszkanki i mieszkańców na koncerty i spektakle plenerowe, paradę, potańcówkę, odkrywanie tajemnic odbudowy z konserwatorami i liczne spacer, wykłady i gry miejskie. Pokazane zostaną także unikalne materiały archiwalne z okresu odbudowy w formie projekcji dostępnych z Rynku Starego Miasta.

Elementem obchodów będzie odświeżenie w Gabinetce Zmiennym muralu autorstwa Pauliny Włostowskiej. Artystka stworzy dzieło nawiązujące do malowidła Wojciecha Fangora *Kucie kos* z 1954 roku, które znajduje się na wystawie stałej.

Adam Przywara

Historyk i badacz architektury. Za pracę poświęconą historii przemiany powojennych gruzów w architekturę i krajobraz Warszawy uzyskał stopień naukowy doktora University of Manchester (2022). Obecnie związany z Université de Fribourg. Stypendysta Bauhaus Foundation w Dessau (2018) i Deutsches Historisches Institut Warschau (2020). Kurator wystawy *Do zobaczenia po rewolucji!* w Galerii Arsenał w Białymstoku (2019). Jego zainteresowania naukowe koncentrują się wokół przemian materialności dwudziestowiecznej architektury, a także ekonomii cyrkularnej w budownictwie współczesnym i historycznym.

Pocztówka z cyklu *Warszawa oskarża*,
Ruiny kościoła św. Floriana na Pradze,
1945, aut. nieznanne, Muzeum Warszawy

Zgruzowstanie

Warszawy

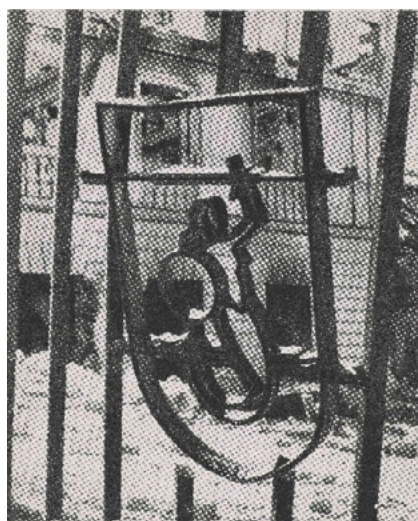
1945–1949

wystawa 30.03.–3.09.2023

Marmur karraryjski w Rzymie, wapień portlandzki w Londynie czy „kamień paryski” w Paryżu – historii wielu europejskich stolic można odczytać poprzez przyjrzenie się materiałom, z których zostały zbudowane. Materiał, który pełnił funkcję tradycyjnego budulca architektonicznego, stał się z czasem także nośnikiem dziejów. W drugiej połowie XX wieku Warszawę również zaczął wyróżniać jej unikalny materialny charakter – miasto zostało odbudowane z gruzu.

Choć dziś ruiny i gruzy kojarzą się przede wszystkim z wojennymi stratami, to w latach 1945–1949 nadano im szereg innych, często pozytywnych znaczeń. W tym okresie gruz stał się bowiem materiałem, który, wraz z ludzkimi potrzebami i nadziejami, ukształtował tożsamość stolicy.

Odgruzowywanie, wyburzanie ruin, odzyskiwanie cegieł i żelaza, produkcja gruzobetonu – to niektóre ze sposobów, w jakie kiełkowało społeczne, ekonomiczne i architektoniczne życie ówczesnej Warszawy. Zestawiając oryginalne fragmenty powojennego rumowiska z historiami warszawiaków i warszawianek, robotników, inżynierek, architektów i polityczek zmagających się z gruzem, wystawa wydobywa zapomniany, choć przecież niezwykle aktualny rozdział XX-wiecznej historii miasta.

Pocztówka z cyklu *Warszawa oskarża*, Krata z bramy Pałacu Blanka, 1945, aut. nieznane, Muzeum Warszawy

Ruiny Warszawy

Wizualna opowieść o XX-wiecznej historii Warszawy nie mogłaby się obejść bez obrazów jej powojennych zgliszczy. W 1945 roku dokumentowanie zniszczeń było dla architektów i architektek oraz artystek i artystów podstawowym sposobem mierzenia się z katastrofą drugiej wojny światowej. Przedstawienie ruin na mapach, obrazach, grafikach czy fotografiach pozwoliło przetłumaczyć niewyobrażalną skalę tragedii na uniwersalnie zrozumiały język obrazów. Ponadto przedstawienia zrujnowanego miasta stały się narzędziem kształtowania opinii publicznej, a z czasem także pamięci społecznej o historii Warszawy lat 40. XX wieku. Obrazy ruin na wystawach czy pocztówkach pozwalały unaocznic straty poniesione przez polską kulturę, a zadane przez niemieckiego okupanta. Ikonografia „przed i po”, zestawiająca reprodukcje zniszczonych i odbudowanych fragmentów miasta, stała się podstawą heroicznej narracji o socjalistycznej odbudowie stolicy.

Zebrane tu przedstawienia ruin z 1945 roku tworzą język, którym w sposób sugestywny do dziś opowiadamy historię tego, co utracone – przeszłości Warszawy. W tej i kolejnych salach prezentujemy też oryginalne fragmenty gruzów Warszawy. Zetknięcie się z materialnością ruin pozwala opowiedzieć o mieście, które nie przepadło, lecz zgruzowstało.

Zgruzowstanie

Warszawy

1945–1949

wystawa 30.03.–3.09.2023

Brygada Pracy w drodze na akcję odgruzowywania, 1945, fot. Zofia Chomętowska, Muzeum Warszawy

Strój robotnika z okresu odbudowy, aut. nieznanne, ok. 1950, fot. A. Czechowski

Powrót do życia

Wojenna zniszczenia zmieniły miasto w obcy krajobraz ruin i gruzów. „Hałdy” cegieł w miejsce przedwojennych budynków, „jary” i „stoki” wzdłuż przedwojennych ulic, „kratery”, „góry” i „jaskinie” zamiast placów – tak opisywały stolicę osoby powracające do miasta po 17 stycznia 1945 roku. A przybywały do miasta tłumnie: w styczniu 1945 roku na terenie Warszawy lewobrzeżnej znajdowały się ok. 22 tys. osób (140 tys. na ocalałej Pradze), rok później ten sam teren zasiedlało już ponad 290 tys. osób (205 tys. Pragę).

W pierwszych miesiącach 1945 roku w populacji miasta wyraźnie przeważała liczba kobiet. Większość mężczyzn, którzy przeżyli wojnę, miała powrócić do stolicy dopiero w kolejnych miesiącach – po zwolnieniu ze służby wojskowej, wyzwoleniu z obozu czy zakończeniu robót przymusowych. W lewobrzeżnej Warszawie kobiety samodzielnie szukały sposobów na przeżycie. Aby zapewnić sobie ciepło w zimowych miesiącach, zbierały opał, a także wartościowe pozostałości dawnego życia, ocalałe w gruzach. To m.in. one, zorganizowane w miejskie Brygady Pracy, zapoczątkowały odgruzowywanie, proces fundamentalny dla odradzania się życia w powojennym mieście.

Wielkie porządki

Prawie 21 mln m³ zalegających w mieście i kolejne 5 mln m³ w ruinach do wyburzenia. Nowa administracja kraju – a w niej architektki i inżynierzy odbudowy – początkowo postrzegała gruzy przez pryzmat dawnych doświadczeń. Niemal natychmiast zostały one zakwalifikowane jako odpad, który trzeba wywieźć z miasta, aby rozpocząć odbudowę. Ambicje przeprowadzenia wielkich porządków zweryfikował jednak brak środków technicznych. Uprzątanie ulic, chodników, placów, doburzanie ruin czy wywożenie gruzów musiały zostać wykonane pracą ludzkich rąk. Stąd wczesne pomysły, by gruzy pozostawić na miejscu i budować bezpośrednio na nich.

Wbrew planom, chaotyczny i nieuregulowany rynek wywozek gruzu kwitł w najlepsze, napędzany prywatnymi remontami i siłą wozów konnych, dojeżdżających co dzień z mazowieckiej wsi. Z czasem władze odbudowy zaczęły w większym stopniu kontrolować obieg materii w mieście, wyznaczając miejsca zwózki i angażując nowe środki techniczne, np. kolejki wąskotorowe. Od końca 1946 roku odgruzowywanie stało się domeną pracy nieodpłatnej i ochotniczej gospodarki entuzjazmem, która bazowała nie tylko na szczerej potrzebie serca najróżniejszych grup społecznych, zawodowych i politycznych, lecz także na wywieranej na nich presji.

Zgruzowstanie

Warszawy

1945–1949

wystawa 30.03.–3.09.2023

Wojciech Fangor, *Murarze*, 1950,
Muzeum Warszawy

Plac Trzech Krzyży. Budowa gmachu
Ministerstwa Przemysłu i Handlu
Państwowej Komisji Planowania
Gospodarczego, 1948, fot. Alfred
Funkiewicz, Muzeum Warszawy

Skarby rozbiórki

Wojenna stagnacja i eksploatacyjna gospodarka okupanta zniszczyły dwa filary przedwojennego rynku materiałów budowlanych: przemysł ceramiczny (produkujący m.in. cegły) i przemysł drzewny. Wraz z początkiem realizacji trzyletniego Planu Odbudowy Gospodarczej (1947–1949) instytucje państwowe dotkliwie odczuły kryzys. Plan wyraźnie zwiększył zapotrzebowanie na materiały, co skłoniło władze odbudowy do szukania alternatywnych źródeł budulca.

Niemal z miesiąca na miesiąc doszło do radykalnego przewartościowania gruzów i ruin: początkowo postrzegane jako odpad i przeszkoda w odbudowie, stały się skarbem. Prace architektów z Biura Odbudowy Stolicy z 1946 roku wykazały, że w ruinach Warszawy znajdowało się wiele cennych materiałów budowlanych zdolnych do ponownego użycia. Prawo do ich pozyskania przez instytucje państwowe zapewnił dekret o rozbiórkach uchwalony wraz z dekretem Bieruta. Problemy własnościowe i wcześniejszy dynamiczny odzysk cegły na prywatną odbudowę spowodowały jednak, że na terenie Warszawy państwowa akcja odzysku cegły nie przyniosła oczekiwanych rezultatów. Przemysłową skalę akcja uzyskała dopiero w miastach Ziem Zachodnich. W 1949 roku cegły z Wrocławia i Szczecina zaczęły zasilać państwowe place (od)budowy.

Wynalezienie gruzobetonu

Trudno o twarde dane, ale z opracowań naukowych wynika, że z powojennej rozbiórki ruin pozostawały zazwyczaj trzy kategorie materiałów: 1/3 gruzów to materiały zdolne do ponownego użycia (np. cegła rozbiórkowa), 1/3 to gruz zanieczyszczony, nadający się tylko do prac ziemnych lub wywózki. Pozostałą część gruzowiska stanowił natomiast tzw. czysty gruz, składający się z małych fragmentów cegieł, zapraw, tynków i farb. Choć na pierwszy rzut oka materia ta wyglądała na odpad, prowadzone w latach 40. badania laboratoryjne potwierdziły, że może być wykorzystana przy produkcji nowego materiału budowlanego – gruzobetonu.

Wskazały na to już wyniki ogólnopolskiego konkursu zorganizowanego przez BOS w 1945 roku. Bardziej wyczerpującym opracowaniem zagadnienia zajęła się Komisja Gruzowa, która działała w warszawskim Instytucie Badań Budownictwa (IBB). Jej członkowie oparli się na badaniach prowadzonych w Niemczech i Rosji, gdzie gruzobeton zaczął być produkowany już w czasie drugiej wojny światowej. W 1947 roku do Warszawy prosto ze szwajcarskich fabryk dotarł pierwszy kontyngent maszyn do produkcji pustaków gruzobetonowych. W tym samym roku maszyny zostały wykorzystane przez badaczy z IBB do budowy eksperymentalnego osiedla domków gruzobetonowych na Polu Mokotowskim.

Zgruzowstanie

Warszawy

1945–1949

wystawa 30.03.–3.09.2023

Dom PKO przy ul. Marszałkowskiej, 1948, NAC

Fragmenty wazy porcelanowej
(XVII–XVIII w.) wydobyte z gruzów w latach
1950–1953, kolekcja Barbary Bazińskiej,
Muzeum Warszawy, fot. A. Czechowski

Budulec nowoczesności

W Warszawie 1949 roku wydawało się, że przyszłość budownictwa i architektury leży w gruzach... a właściwie w procesie przetwarzania ich na nowe materiały budowlane. Modernizacja przywiązana do tradycyjnych metod przemysłu budowlanego była jedną z podstawowych ambicji państwowej odbudowy w okresie planu trzyletniego. Wprawdzie prefabrykacja pustaków gruzobetonowych nie była technologią docelową (jak np. „wielka płyta”), jednak stanowiła krok na ścieżce modernizacji. Wielkoskalowym eksperymentem architektonicznym, budowanym z nowego materiału, nie można było odmówić też wartości symbolicznej: oto z gruzów kapitalistycznej przeszłości budowano socjalistyczną przyszłość Warszawy.

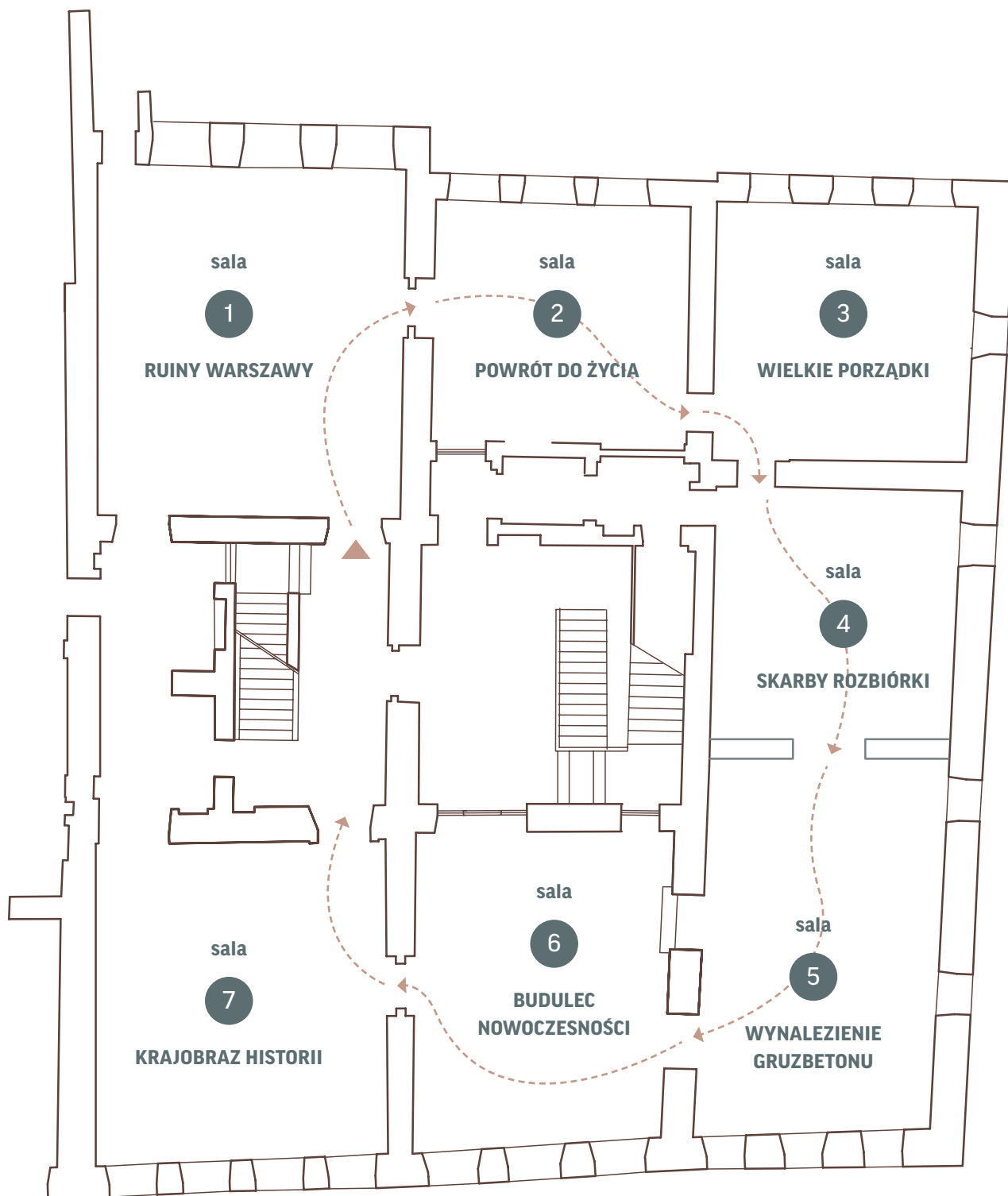
Używając gruzobetonu w architekturze, instytucje państwowe i spółdzielcze, a wraz z nimi architekci i architektki, inżynierzy i politycy, nadali gruzom szereg nowych znaczeń. Gruzobeton w latach 40. XX wieku stał się medium dla wypowiedzi architektonicznych na temat przeszłości, teraźniejszości i przyszłości Warszawy. Szybko okazało się, że ich różnorodność wykracza poza ramy wyznaczone przez dyskurs stalinizmu, w którym symbolem modernizacji nie powinien być materiał, a raczej sam robotnik, który go używa.

Krajobraz historii

W procesie trwającym ponad dekadę, tysiące ludzi, koni i maszyn przemieściło miliony metrów sześciennych gruzu, przekształcając warunki naturalne powojennej stolicy i kształtując jej współczesny krajobraz antropogeniczny (od greckiego słowa *ánthrōpos*, oznaczającego człowieka).

Praktyczne użycie gruzu było tylko fragmentem zjawiska wymykającego się planom i jakiegokolwiek kontroli. Wojenne zniszczenie Warszawy wytworzyło nowe warunki naturalne na terenie miasta. Po wojnie roślinność ruderalna stała się tematem badań botaników i inspiracją dla artystów. Rozwój nowych ekosystemów, które w perspektywie stulecia zmieniłyby Warszawę w gęsty las, został jednak szybko zahamowany przez uprzątanie gruzu i jego wywózki.

Gruzem regulowano koryto Wisły, kształtowano najwyższe wzniesienia Warszawy, a także modelowano obrys skarpy wiślanej. Choć miejscom zwózki nie przypisywano symbolicznych znaczeń, upamiętnienie w miejscach pogrzebu dawnej Warszawy było stałym tematem debaty architektonicznej. Debata, która trwa aż do dziś, skupiając się m.in. wokół Kopca Powstania Warszawskiego na Czerniakowie.

Zgruzowstanie

Warszawy

1945–1949

wystawa 30.03.–3.09.2023

W każdą niedzielę o godz. 16.00 odbędą się oprowadzania. Kuratorskie z **Adamem Przywarą**: 2 kwietnia (tłumaczone na polski język migowy) i 6 sierpnia. Oprowadzania gościnne poprowadzą: **Jarosław Trybuś** (16 kwietnia), grupa projektowa **CENTRALA – Małgorzata Kuciewicz i Simone De Iacobis** (23 kwietnia), **Sylvia Chutnik** (14 maja), **Petro Vladimirov** (oprowadzanie po ukraińsku, 21 maja), **Grzegorz Mika** (28 maja), **Agnieszka Szewczyk** (4 czerwca) oraz Fundacja **BRDA – Zofia Jaworowska i Petro Vladimirov** (18 czerwca).

Szczególne data w programie to **27 maja**. Wtedy odbędą się wykłady, debaty i spacer śladami roślinności ruderalnej z **Ursulą Zajączkowską**. Dzień zamknie pokaz w Kinie Syrena, który zainauguruje tygodniowy przegląd filmowy, kuratorowany przez **Tomasza Kolankiewicza**.

W czerwcu Adam Przywara poprowadzi **wycieczkę rowerową** śladami architektury i krajobrazów wczesnej odbudowy. Trasa obejmie domki z gruzobetonu na Polu Mokotowskim, Ministerstwo Rozwoju i Technologii na placu Trzech Krzyży, Jazdów, Kopiec Powstania Warszawskiego.

Dla osób z niepełnosprawnością intelektualną i w spektrum autyzmu przygotowane zostaną treści w prostym języku i przewodnik po wystawie. Powstaną tyflografiki wybranych obiektów wraz z audiodeskrypcjami oraz teksty w druku powiększonym i alfabecie Braille'a. Prowadzone będą również integracyjne działania edukacyjne we współpracy z ekspertami (Fundacja Dostępnej Kultury Wizualnej – Wielozmysty, Fundacja SYNAPSIS) oraz grupami docelowymi (szkoła w Laskach i Zespół Szkół Specjalnych nr 105 w Warszawie).

Szczegółowy program towarzyszący:

<https://muzeumwarszawy.pl/wydarzenia-towarzyszace-wystawie-zgruzowstanie>

Program edukacyjny

Wystawie towarzyszyć będzie specjalnie przygotowany program lekcji, które przybliżą skomplikowaną tematykę zniszczenia i odbudowy gościom w różnym wieku. Dla każdego poziomu edukacyjnego (od edukacji wczesnoszkolnej po szkoły ponadpodstawowe) zaplanowano spotkania na wystawie i spacer w okolicach Muzeum Warszawy. Podczas nich o tytułowym **Zgruzowstaniu** opowiedzą przedmioty umieszczone na wystawie, a kontekst opowieści poszerzą materiały źródłowe w formie tekstów, dzieł sztuki, wspomnień.

W programie także cykl weekendowych warsztatów dla rodzin z dziećmi. Ich program będzie ściśle związany z tematyką wystawy i powstanie na bieżąco w uważności i skupieniu na potrzebach odwiedzających. Każdy z warsztatów dotyczyć będzie konkretnego tematu poruszonego na wystawie, a jego nieodłączną częścią będą zajęcia plastyczne.

Zgruzowstanie

Warszawy

1945–1949

wystawa 30.03.–3.09.2023

Zgruzowstanie. Przeszłość i przyszłość ruin w architekturze red. Adam Przywara

Wydawnictwo osadza wątki poruszane na ekspozycji w szerszym kontekście historycznym i geograficznym. Publikacja przedstawia temat ponownego wykorzystania materiałów w architekturze na przykładach z okresu powojennej odbudowy stolicy, a także jej przedwojennej historii i czasów współczesnych w Europie. Książka zawiera eseje badaczy i badaczek architektury: Macieja Jagielaka, Adama Przywary, Gabrieli Świtek, Jarosława Trybusia i Agaty Zborowskiej, ilustrowana jest fotografiami m.in. ze zbiorów Muzeum Warszawy oraz zdjęciami przedstawiającymi współczesne przykłady europejskiej architektury budowane w duchu zero waste i gospodarki cyrkularnej.

Spis treści

1. Adam Przywara
Wstęp
2. Agata Zborowska
Warstwy doświadczenia. Narracje materialności ruin i gruzu
3. Adam Przywara
Zgruzowstanie Warszawy. Historia przemiany gruzów w architekturze powojennej stolicy
4. Jarosław Trybuś
Gruz usymbolizowany. Życie po życiu warszawskiego soboru Aleksandra Newskiego
5. Maciej Jagielak, współpraca: Adam Przywara
Odzyskać wszystko! Kilka kroków w stronę architektury cyrkularnej
6. Gabriela Świtek
Postówie
7. Spis ilustracji
8. Noty o autorach i autorkach
9. Podziękowania

Okładka książki, proj. Kaja Kusztra

Zgruzowstanie

Warszawy

1945–1949

wystawa 30.03.–3.09.2023

Fragmenty książki

Agata Zborowska

Warstwy doświadczenia. Narracje materialności ruin i gruzu

Ruiny miasta, reprodukowane na powojennych fotografiach, pokazują jednorodny, szary obraz niewyobrażalnej przemocy. Wspomnienia warszawian i warszawianek odślaniają proces swoistego „umojenia” tej materii, który zaczynał się często jeszcze przed powrotem do miasta. Po latach Halina Adamska wspomina, że pomimo lepszych warunków w innych częściach kraju: „Wolał «swoje gruzu» i robotnik, i inżynier, i doktor. Tęskniła elegancka pani na równi z manikiurzystką i ekspedientką”. Umojenie nie jest jednak tylko uniwersalną, bo niezależną od pozycji społecznej, pracą tęsknoty, ale również efektem bezpośredniego, zmysłowego doświadczenia miejsca. „Nie ocalał żaden budynek w tej okolicy. Rozpoznałem moje gruzu” – zapisuje w pamiętniku Eugeniusz Ajewski.

Przywołane świadectwa pokazują mechanizm kształtowania się emocjonalnej więzi z ruinami i gruzami. W miejsce braku – domu, często mebli i codziennych przedmiotów – nawiązuje się bliskie relacje ze szczątkami dawnego życia. Ta identyfikacja jest oparta także na rozbiciu obrazu jednorodnej i abstrakcyjnej materii. Nie wszystko znika wraz z upadkiem murów. Ludzki wymiar gruzu kryje się w ocalonych kawałkach przeszłości: „Jesteśmy na własnych śmieciach – najściślejsze określenie: po kolana brodzimy w rumowisku, na które składa się: tynk, koks, śnieg, książki, akta szkolne, pierze z poduszek, potłuczone szkło i śmieci niewiadomego pochodzenia”.

Adam Przywara

Zgruzowstanie Warszawy. Historia przemiany gruzów w architekturę powojennej stolicy

Jednym z pierwszych widoków, na które natrafiały oczy powracających do miasta mieszkańców, były wypalone ściany budynków i rumowiska. A ludzie przybywali tłumnie: w styczniu 1945 roku na terenie lewobrzeżnej Warszawy było około 22 tysiące osób (140 tysięcy na ocalałej Pradze), rok później ten sam obszar zamieszkiwało ponad 290 tysięcy osób (205 tysięcy na ocalałej Pradze). W tym samym czasie gruzu zaczęły być zasiedlane także przez inne organizmy. Roman Kobendza, botanik zatrudniony w BOS, opisał w swoich przełomowych badaniach nad roślinnością ruderalną „pustynię gruzów” jako środowisko rozwoju nowego ekosystemu. Ruderalna wegetacja, której istotnym komponentem były rośliny uznawane za obce i inwazyjne, w szybkim tempie zaczęła przekształcać gruzu, inicjując sukcesję ekologiczną. Według Kobendzy w perspektywie kilku dekad na gruzach Warszawy wyrósłby las.

Zgruzowstanie
Warszawy
1945–1949
wystawa 30.03.–3.09.2023

Jednak dzięki ludzkiej pracy gruzy zostały przekształcone w żywe powojenne miasto. Praca w tamtym okresie nie miała wiele wspólnego z heroizmem czy poświęceniem. Była walką o przetrwanie w warunkach, które – zdawało się – nie pozwalają na przeżycie. Jak pisała o tym okresie powrotów do powojennej Warszawy Pola Gojawiczyńska, autorka powieści *Stolica*, wydanej w 1946 roku: „O, to nie będzie epos. Nie mówmy o oszałamiającym tempie, o wielkich osiągnięciach, o amerykańskich rekordach. To okres stwarzania z niczego przez ludzi wynędzniałych, zagłodzonych i wyczerpanych nerwowo latami okupacji. [...] Okres mrozów, okres łachmanów, bez miejsca odpoczynku. Noclegi w ruinach, długie marsze do miejsc zamieszkania. Dźwiganie wody z dużych odległości, porządkowanie mieszkań. Żadnych środków wielkich”.

(...)

Krajobraz antropogeniczny

Ponad jedna trzecia, a więc około 10 milionów m³ powojennego gruzu w Warszawie nie nadawało się do przetworzenia na materiały budowlane z powodu zanieczyszczenia ziemią, pyłem i różnorodną materią. Ta heterogeniczna masa stanowiła istotny problem dla powojennych władz miasta, a także architektów i inżynierów odbudowy. O tyle trudny, że przedsięwzięcie uprzątnięcia i wywożenia gruzu miało charakter deficytowy: wymagało inwestycji, przy tym nie przynosiło zysków. Z tego względu gruz powojenny zalegał w mieście jeszcze przez wiele dziesięcioleci. Jednocześnie w BOS już w 1945 roku dyskutowano sposoby wykorzystania tego materiału w procesie odbudowy, na przykład do prac ziemnych, budowania wałów, regulacji Wisły. W ten sposób kształtowano powojenny krajobraz Warszawy – krajobraz antropogeniczny, czyli wytworzony przez działalność człowieka. Ten proces w kontekście zagospodarowania gruzu jest słabo udokumentowany w archiwach. Jednak miejsca jego składowania da się odtworzyć na podstawie pojedynczych źródeł archiwalnych, współczesnych map geologicznych, a także podczas spacerów po Warszawie.

Zgruzowstanie
Warszawy
1945–1949
wystawa 30.03.–3.09.2023

Maciej Jagielak, współpraca: Adam Przywara
Odzyskać wszystko! Kilka kroków w stronę architektury cyrkularnej

Po pierwsze – nie burzyć

Zasadnicza triada idei zero waste (ang. 'zero śmieci'): reduce (ang. 'redukuj'), reuse (ang. 'odzyskuj'), recycle (ang. 'recykluj') – dotyczy nie tylko sfery konsumpcji, lecz także architektury. W tym przypadku redukcja powinna oznaczać przede wszystkim rezygnację z energochłonnych procesów wyburzania istniejących obiektów oraz z wznoszenia nowych, od podstaw. „Każde wyburzenie musi być zatwierdzone na podstawie kryteriów wspólnego dobra, to jest oceny skutków społecznych i ekologicznych” – argumentują sygnatariusze i sygnatariuszki listu otwartego z 2022 roku na rzecz wprowadzenia przez niemieckie Ministerstwo Mieszkalnictwa, Rozwoju Urbanistycznego i Budownictwa moratorium w sprawie wyburzeń. Tylko w ten sposób, jak stwierdzono w petycji, niemiecki sektor budowlany może wypełnić cele polityki klimatycznej, które zostały określone do 2030 roku.

W odniesieniu do obliczeń wartości śladu węglowego strategia adaptacji istniejących budynków przynosi znacznie lepsze rezultaty niż budowanie nowych, pod warunkiem że uwzględni się cykl życia obiektu, nie tylko jego użytkowanie. Jeśli rozbiórki nie można uniknąć, istotnym jej etapem powinno być pozyskanie jak największej liczby części i komponentów, a następnie ponowne ich użycie.

Wybór prac prezentowanych na wystawie

1 – Ryiny Warszawy

Pocztówki z cyklu
Warszawa oskarża, 1945,
aut. nieznane, Muzeum
Warszawy.

Od lewej: Zniszczony most
Kierbedzia, Krata z bramy
Pałacu Blanka, Ruiny
zabudowy przy Szerokim
Dunaju, Ruiny Kościoła św.
Floriana na Pradze

Paweł Maliński, *Postać
starca* – fragment fryzu
z Teatru Wielkiego,
Muzeum Warszawy,
fot. M. Matyjaszewski,
A. Niakrasau

Pocztówki, aut. nieznane, Muzeum Warszawy. Od lewej: Politechnika Warszawska w 1945 i 1950 r.,
ul. Nowy Świat w 1945 i 1950 r., Pałac Staszica w 1945 i 1950 r., Most Poniatowski w 1945 i 1950 r.

Wybór prac prezentowanych na wystawie

2 – Powrót do życia

Przed przeprawą przez Wisłę, fot. Zofia Chomętowska, przed 1945, Muzeum Warszawy

Ul. Krucza, Początki odgruzowywania, 1945, fot. Zofia Chomętowska, Muzeum Warszawy

Akcja odgruzowywania pałacu Blanka na placu Teatralnym, 1945, fot. Zofia Chomętowska, Muzeum Warszawy

Brygada Pracy w drodze na akcję odgruzowywania, 1945, fot. Zofia Chomętowska, Muzeum Warszawy

Przeprawa przez Wisłę, 1945, fot. Zofia Chomętowska, Muzeum Warszawy

Pracownicy brygad odgruzowujący ruiny kościoła św. Aleksandra na placu Trzech Krzyży, 1945, fot. Zofia Chomętowska, Muzeum Warszawy

Kafel płytowy, prawd. XVII w., Muzeum Warszawy, fot. G. Kułakowska

Kafel piecowy gzymsowy, XVII w., Muzeum Warszawy, fot. G. Kułakowska

Kafel gzymsowy narożny, XVII-XVIII w., Muzeum Warszawy, fot. G. Kułakowska

Wybór prac prezentowanych na wystawie

3 – Wielkie porządki

Tymek Borowski, Gruz nad Warszawą, 2015, Muzeum Warszawy

Strój robotnika z okresu odbudowy, aut. nieznane, ok. 1950, fot. A. Czechowski

Mężczyźni z organizacji żydowskiej przy odgruzowywaniu terenu getta, 1947, fot. Alfred Funkiewicz, Muzeum Warszawy

Zniszczony budynek koszar na terenie getta, 1947, fot. Alfred Funkiewicz, Muzeum Warszawy

Odgruzowywanie getta, 1947, fot. Alfred Funkiewicz, Muzeum Warszawy

Pomnik Bohaterów Getta, 1947, fot. Alfred Funkiewicz, Muzeum Warszawy

Marek Żuławski, Robotnicy przy odgruzowywaniu Warszawy, 1946, Muzeum Warszawy

Marek Żuławski, Odgruzowywanie Warszawy, 1946, Muzeum Warszawy

Wybór prac prezentowanych na wystawie

4 – Skarby rozbiórki

Rozbiórka domów na ul. Wilczej, 1946, fot. Alfred Funkiewicz, Muzeum Warszawy

Widok na tzw. kozły cegieł ustawione podczas odgruzowywania ul. Nalewki, 1949, fot. Jan Bułhak, Muzeum Warszawy

Wojciech Fangor, *Murarze*, 1950, Muzeum Warszawy

Wybór prac prezentowanych na wystawie

5 – Wynalezienie gruzobetonu

Reportaż z produkcji pustaków gruzobetonowych w Państwowym Przedsiębiorstwie Rozbiórki i Gospodarki Gruzem, 1947, fot. Alfred Funkiewicz, Muzeum Warszawy

Reportaż z budowy eksperymentalnych domków gruzobetonowych Instytutu Badań Budownictwa na Polu Mokotowskim, 1948, Socjalistyczna Agencja Prasowa, NAC

Wybór prac prezentowanych na wystawie

6 – Budulec nowoczesności

Budowa gmachu Ministerstwa Przemysłu i Handlu i Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego, 1948, fot. Alfred Funkiewicz, Muzeum Warszawy

Plac Trzech Krzyży, 1947, fot. Alfred Funkiewicz, Muzeum Warszawy

Plac Trzech Krzyży. Budowa gmachu Ministerstwa Przemysłu i Handlu Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego, 1948, fot. Alfred Funkiewicz, Muzeum Warszawy

Dom PKO przy ul. Marszałkowskiej, 1948, NAC

Plac Trzech Krzyży, 1947, fot. Alfred Funkiewicz, Muzeum Warszawy

Budowa osiedla WSM Koło II, produkcja pustaka gruzobetonowego, Socjalistyczna Agencja Prasowa, 1948, NAC

Osiedle WSM Koło II w budowie, na pierwszym planie poligon prefabrykacji, zdjęcie zrobione z góry Moczydłowskiej usypanej z gruzu, 1948, fot. Zbyszko Siemaszko, NAC

Wybór prac prezentowanych na wystawie

7 – Krajobraz historii

Rudery i wysypisko gruzu na Czerniakowie, 1959,
fot. Zbyszko Siemaszko, NAC

Fragmety wazy porcelanowej (XVII-XVIII w.) wydobyte z gruzów w latach 1950-1953, kolekcja Barbary Bazińskiej, Muzeum Warszawy, fot. A. Czechowski

Pytania o pliki w wysokiej rozdzielczości przeznaczone do publikacji oraz dodatkowe materiały prosimy kierować do Aleksandry Migacz, tel. 22 277 43 45, 723 249 094, e-mail: aleksandra.migacz@muzeumwarszawy.pl

Rynek Starego Miasta 28-42

www.muzeumwarszawy.pl